

Universālā dizaina (UD) koncepcija-filozofija

Īsumā

UD ir vides, produktu, pakalpojumu un informācijas pieejamība visiem cilvēkiem.

Kam tas vajadzīgs?

UD pamatā ir izpratne, ka ikviena sabiedrība sastāv no cilvēkiem ar dažādām iespējām. Latvijā aptuveni 5 līdz 10% iedzīvotāju ir cilvēki ar invaliditāti, t.i. ar redzes, dzirdes, kustību vai garīga rakstura traucējumiem. Šie cilvēki gandrīz katru dienu nonāk situācijās, kad nav iespējams pilnvērtīgi īstenot savas tiesības brīvi pārvietoties, saņemt pakalpojumus, informāciju u.c., kā arī saskaras ar dažāda veida attieksmi no apkārtējo cilvēku puses.

Papildus tam liela daļa iedzīvotāju ir cilvēki pensijas vecumā - nepilni 600 tūkstoši. Cilvēkiem sasniedzot pensijas vecumu rodas neatgriezeniskas fizioloģiskas izmaiņas, kas saistītas ar viņu vecumu, piemēram, dažāda veida saslimšanas vai arodslimības, kad zūd mobilitāte un funkcionalitāte vai ir ierobežotas pārvietošanās iespējas.

Tāpat jāatceras, ka ikviens dzīves laikā var iegūt fiziskas traumas izraisītus kustības traucējumus. Negadījuma dēļ var salauzt kāju, savainot acis, zaudēt spēju lietot savas rokas, utt. Šiem cilvēkiem ir grūti pārvietoties vidē, kas nav viņiem piemērota. Daudzos gadījumos pēc traumas cilvēkam ir jālieto speciāli palīglīdzekļi (kruķi, ritenkrēsls u.tml.) un asistenta palīdzība. Tas nozīmē, ka pārvietošanās nodrošināšanai ir nepieciešama līdzena virsma un pietiekami daudz vietas.

Bez iepriekš pieminētajiem grūtības pārvietoties un izmantot sabiedrībā piedāvātos pakalpojumus ir arī cilvēkiem ar bērniem (bērna ratiņiem), tūrisma somām un netipiskām fiziskajām iezīmēm (piemēram, ļoti gari vai ļoti īsi cilvēki, personas ar pārmērīgi lielu svaru utt.).

Latvijas Republikas Satversmē ir noteikts, ka visiem ir vienlīdzīgas tiesības. Tās 8.nodaļā „Cilvēka pamattiesības” teikts, ka „Valsts atzīst un aizsargā cilvēka pamattiesības saskaņā ar šo Satversmi, likumiem un Latvijai saistošiem starptautiskajiem līgumiem” (89.pants) un, ka „Visi cilvēki Latvijā ir vienlīdzīgi likuma un tiesas priekšā. Cilvēka tiesības tiek īstenotas bez jebkādas diskriminācijas” (91.pants).

UD ir nozīmīgs instruments šo cilvēktiesību un pamatbrīvību veicināšanā.

Vēsturiskā attīstība

Pirms UD idejas bija attīstīta „bez-barjeru” dizaina koncepcija (barrier-free concept). Koncepcija vairāk attiecās uz esošu ēku izmainīšanu, lai tās varētu izmantot cilvēki ar kādu invaliditāti. Angļu

Latvia-Lithuania Cross Border Cooperation Programme 2007-2013
Project **LLIV-322 MY SOCIAL RESPONSIBILITY-My Response**

valodā termins „bez-barjeru” ir maz atzīts. To galvenokārt izmanto Japānā un citās angļiski nerunājošās valstīs, piemēram, Vācijā (Barrierefreiheit). Kā piemērs „bez-barjeru” dizainam varētu kalpot pielāgojums - rampas uzlikšana līdzās pakāpieniem vai to vietā, lai var brīvi pārvietoties ar riteņkrēslu. Angļiski runājošās valstīs pārsvarā izmanto terminu „pieejamība” (accessibility). Pielāgojuma piemērs varētu būt kā iepriekš. Tātad starp abiem terminiem ir neliela atšķirība. Jāpiemin, ka būvējot jaunu ēku ar visiem pielāgojumiem, vairumā gadījumu izmanto terminu „universālais dizains” nevis „bez-barjeru” dizains.

UD terminu radīja arhitekts Ronalds L. Meiss. Viņa skatījumā UD „ir tāds sadzīvē izmantojamo priekšmetu un vides dizains, kas ir maksimāli viegli un ērti izmantojams visiem cilvēkiem bez īpašas pielāgošanas vai speciāli izstrādāta dizaina.”

Tas nozīmē, ka UD termins attiecas uz jebkādiem sabiedriskajā vidē pieejamiem produktiem, pakalpojumiem un apkārtējo vidi. Pielāgotās lietas, pakalpojumus vai vidi var samērā viegli saprast un izmantot ikviens cilvēks, neskatoties uz tā fiziskajām, vecuma, veselības vai citām iezīmēm. Papildus nevienai UD objekta vai vides daļai nav jābūt speciāli paredzētai vienīgi personu ar invaliditāti vajadzībām. Visa vide un visa informācija, visi produkti un visi pakalpojumi ir pieejami ikvienam sabiedrības loceklim.

Mūsdienās

Laika gaitā UD ideju ir pieņēmušas daudzas valstis un tas pat ir ierakstīts Apvienoto Nāciju Organizācijas (ANO) Konvencijas „Par personu ar invaliditāti tiesībām” 2.pantā, kur „UD nozīmē tādu produktu, vides, programmu un pakalpojumu dizainu, kurus, cik vien iespējams, visi cilvēki var izmantot bez pielāgošanas vai īpaša dizaina nepieciešamības. UD ietver arī noteiktām personu ar invaliditāti grupām paredzētas atbalsta ierīces, ja tas nepieciešams.”

Līdz ar vidējā dzīves ilguma palielināšanos un modernās medicīnas attīstību, izdzīvošanas procents cilvēkiem ar ievērojamiem savainojumiem, slimībām un dzimšanas vai dzīves laikā iegūtām traumām ievērojami palielinās. Ņemot to vērā, pieaug interese par UD. Ir vairākas industrijas, kurās UD ieņem spēcīgu pozīciju, tomēr ir vēl vairāk industriju, kurās tas vēl nav ievērots. UD attiecas arī uz tehnoloģijām, klientu apkalpošanu, izglītību un citiem pakalpojumiem un produktiem. Šeit var minēt daudz piemēru: sabiedriskais transports ar pazeminātu grīdu, dažāda augstuma virtuves aprīkojums, izteikta krāsu kontrasta galda piederumi un trauki, dažādas rampas u.c.

Koncepcijas attīstības rezultātā UD ir kļuvis par stratēģisku pieeju dažādu priekšmetu un apkārtējās vides dizainā. Dzīvē tiek ievērotas jaunākās modes tendences funkcionālu un ērtu pielietojumu veidā, lai pielāgojumi būtu viegli izmantojami ikvienam cilvēkam.

UD pamatprincipi

Ziemeļkarolīnas Štata universitātes Universālā dizaina centrs ir izklāstījis vairākus universālā dizaina pamatprincipus, kas attiecas ne tikai uz apkārtējo telpu:

1. Ērta lietošana ikvienam

Gaismas ķermeņu slēdži tiek ražoti dažādi, bet ne visi ir katram ērti lietojami. Piemēram, cilvēkam ar locītavu saslimšanu ir apgrūtināti satvert pirkstos mazu slēdzīti un to pagriezt, lai lampu ieslēgtu. Tā vietā praktiskāks būtu gaismeklis, kuru ieslēdz un izslēdz, pieskaroties pie lampas pamatnes. Arī sabiedriskajā transportā ar zemo grīdu ir vienlīdz ērta iekāpšana un izkāpšana gan vecākiem ar bērnu ratiņiem, gan cilvēkiem ar kustību traucējumiem, gan vājredzīgiem, gan pārējiem pasažieriem:

- jāizveido dizains, kas pievilcīgs visiem lietotājiem
- jāizveido vienādi noteikumi visiem lietotājiem privātai un drošai lietošanai
- līdzekļiem kaut kā izmantošanai, ir jābūt identiskiem, kad vien iespējams
- jāizvairās no situācijām, kad kaut viena cilvēku grupa nevarētu izmantot kādus elementus

2. Daudzveidīga izmantošana

Vannas istaba ir ērti izmantojama, ja dušas augstums ir regulējams. Lai iekāpšana un izkāpšana no vannas būtu ērta arī vecākiem cilvēkiem un tiem, kam ir kustību traucējumi, pie sienas atbilstošā augstumā piestiprināma marga. Savukārt, lai uz vannas, malas varētu ērti apsēsties, tai jābūt no neslīdoša materiāla un pietiekoši platai.

- elementiem jābūt pieejamiem un izmantojamiem gan labroči, gan kreīļiem
- lietai jāveicina darbību precizitāte un rūpīgums
- lietai jābūt pielāgojamai lietotāja individuālajam tempam
- elementam jāvar izvēlēties pielietojuma veidu

3. Viegli izprotams pielietojums

Objekta vai vides pielietojumam jābūt viegli izprotamam. Piemēram, mēbeļu ražotājs var pārdot mēbeles izjauktā veidā, bet instrukcijas mēbeļu salikšanai attēlot ar zīmējumiem. Iepakojumā var tikt iekļautas arī nepieciešamās skrūves, skavas un vajadzīgie instrumenti.

- padara lietojumu vienkāršu, izvairoties no nevajadzīgas sarežģītības
- sakrīt ar lietotāja pirmajiem iespaidiem kā priekšmets vai ierīce izmantojams
- var izmantot cilvēki ar dažādas domāšanas un valodu prasmes līmeni
- informācijai jābūt izvietotai pēc svarīguma principa
- jābūt nodrošinātai noderīgai papildinformācijai, kas pasaka priekšā, ko darīt

4. Viegli uztverama informācija

Informācija par attiecīgo objektu tiek sniegta katram pieejamā veidā, neskatoties uz lietotāja uztveres spējām. Līdz ar to jebkura svarīga informācija ir pieejama visiem cilvēkiem. Piemēram, informāciju par sabiedriskā transporta pienākšanas un atiešanas laikiem ir iespējams pasniegt vizuāli, audio un taktīlā formā, vai Braila rakstā.

- izmantot dažādus paņēmienus (ilustrācija, vārdi, taktīla informācija), lai pasniegtu informāciju, samazinot liekvārdību
- būtiskākajai informācijai jābūt skaidrai
- elementiem jābūt sadalītiem, lai padarītu vieglāku instrukciju un norādījumu došanu
- dažāda tehnika vai ierīcēm jābūt piemērotām cilvēkiem ar sajūtu traucējumiem

5. Samazināta iespēja kļūdīties

Dizains līdz minimumam samazina kļūdu un nepareizas rīcības sekas. Piemēram, ikreiz, kad vēlamies no datora atmiņas izdzēst kādu failu vai dokumentu, dators pārjautā, vai tiešām mēs to vēlamies darīt, tā pasargājot mūs no nevēlamas rīcības sekām.

- lai samazinātu kaitējumu un kļūdas lietojumā, visvairāk izmantotie elementi, visvairāk pieejamie, bet bīstamie elementi jāizolē, jāapklāj vai jāsamazina to skaits
- jābūt nodrošinātiem brīdinājumiem par iespējamo kaitējumu
- elementiem jābūt ar skaidri saprotamu lietojumu
- uzdevumos, kas prasa modrību un piesardzību, jāsamazina neapzinātas vai automātiskas rīcības iespējamība, kas var nodarīt kaitējumu

6. Minimāla fiziskā piepūle

Objekts un vide ir ērti izmantojami, nepielietojot fizisku spēku. Piemēram, automātiskās durvis, kuru atvēršanai nav nepieciešama fiziskā piepūle.

- lietotājs var saglabāt neitrālu ķermeņa pozīciju
- lietotājs var izmantot saprātīgu darbošanās spēku
- tiek samazinātas atkārtotas darbības nepieciešamība
- tiek samazināta ilgstošas fiziskas piepūles nepieciešamība

7. Kustībai un lietošanai atbilstošs izmērs un telpa

Atbilstoši telpu izmēri nodrošina, ka lietotājs, neatkarīgi no ķermeņa pozas, izmēriem vai mobilitātes (kustīguma), spēj tuvoties objektam, aizsniegt to, manipulēt un izmantot visas objekta funkcionālās iespējas. Piemēram, sabiedrisko ēku tualešu parametri un iekārtu izvietojums ļauj tās izmantot kā personām, tā bērniem, gan riteņkrēslā sēdošiem, gan pārējiem apmeklētājiem.

Latvia-Lithuania Cross Border Cooperation Programme 2007-2013
Project **LLIV-322 MY SOCIAL RESPONSIBILITY-My Response**

- jābūt atklātai (bez šķēršļiem) redzamībai uz svarīgiem elementiem gan sēdošam, gan stāvošam lietotājam
- elementi un to sastāvdaļas ir ērti sasniedzami gan sēdošam, gan stāvošam lietotājam
- rokturu izmēram jābūt piemērotam visu roku un tvērienu lielumam
- vietai palīgierīču izmantošanai ir jābūt pietiekoši plašai

Daudz un dažādu veidu speciālisti, kas vēlas izveidot visiem cilvēkiem pieejamus produktus, pakalpojumus, vidi vai informāciju, to veidošanas procesā seko līdzi, lai tiktu īstenoti visi UD principi.